ئێزیدی کوردی ڕەسەنن لە باشووری کوردستان

(2-2)

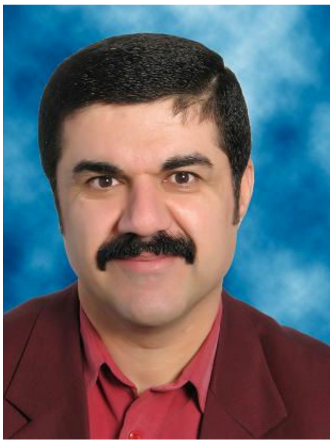

پێنجشەممە 16.09.2010

دەرسیم دیبەگەیی

Darsim2006@hotmail.com

27. جەرجیس فەتحوڵڵا، لە لاپەڕە (395)ی بەرگی دووەمی پەرتووکی (وریابوونەوەی کورد مێژوویێکی سیاسی 1900-1925)دا، لە بەشی دووەم و لە بابەتی (لێکۆڵینەوەکانمان لە ناوچەی موسڵ)دا، لە نووسینی (ئی. ئیف. ڤێرسن)دا کە بەشێکە لە پەرتووکەکەیدا لەژێرناوی (یادگارەکان لە جەنگ و ئاشتیدا)، کە ڤێرسن دەڵێ: (ئێزیدییەکان ژمارەیان سی هەزار کەس زۆرتر نابێ وڵاتەکەیان دەکەوێتە ڕۆژئاواو باکووری موسڵ، بنەچەو مێژوویان زۆر نادیارو شێواوەو لە ڕووی ڕەگەزەوە کوردن و زمانەکەشیان کوردییە، ئەمەش گومانی تێدانییە). دیبلۆماتکارو ئەفسەری پایەبەرزو وەزیری مفەوەزی سویدی (ئاینەر تروە ئیف ڤێرسن Einar Thrue af Wirsen) کە لەماوەی نێوان (5.1.1946-20.4.1875)دا ژیاوەو، لەکاتی شەڕی یەکەمی جیهاندا ئەفسەرێک بووە لە سوپای عوسمانی و دواتریش باڵوێزی سویدی بوو لە ڕۆمانیا-بۆخارست، لە ڕێکەوتی (30.9.1924)دا وەکو بەرپرسی یەکەمی کۆمیسیۆنی توێژینەوەی پرسی ویلایەتی موسڵ دەستنیشانکراوەو، لە مانگی یەنیوەری ساڵی (1925)دا هاتۆتە ویلایەتەکەو، لە ڕووی ڕەگەزو زمانەوە ئێزیدییەکان بە کورد دادەنێت.

28. میرێللا گەلێتی، لە لاپەڕە (51)ی پەرتووکی (کوردو کوردستان لە نووسراوەکانی ئیتاڵیدا لە سەدەی سێزدەم – نۆزدەم (ز)دا، ئاماژەی بە نووسینێکی نووسەری ئیتاڵی (گ. فرانکێسکۆ پیڤاتی – G. Francesco Pivati)ی کردووە، کە سەبارەت بە بنەچەی ئێزیدییەکان نووسیوێتی: (کوردەکان ئێزیدین و ڕاران خەسڵەتی هیچ جۆرە ئایینێکیان پێوە نییە). بەگوێرەی مێژوونووسی ئیتاڵی میرێللا گەلێتی، کە ئاماژەی بە نووسەری ئیتاڵی فرانسێسکۆ پیڤانی کردووە، کە ئەوەی دووەمیان تەواوی کورد بە ئێزیدی دەزانێت.

29. میرێللا گەلێتی هەر لە هەمان لاپەڕەدا ئاماژەی بە (ت. مینزێل– T. Menzel) کردووە کە دەڵێت: (ئێمە دەزانین ئێزیدییەکان کوردن، ئەگەرچی ئایینێکی تایبەتی خۆشیان هەیە). هەر بەگوێرەی ئاماژەی میرێللا گەلێتی، نووسەرێکی تری ئیتاڵی بەناوی (ت. مینزێل)ی ئێزیدییەکان بە کورد دادەنێت، ئەی خێرە ئەو نووسەرو گەڕیدە ئیتاڵی و ئەوروپییانە لەم دوورییەوە ئێزیدییەکان بە کورد دادەنێن، کەچی وەزیری پلاندانانی ئێراقی عەلی بابان سەرەڕای ئەوەی کە خۆیشی کوردە و دەزانێت ئەوان بە کوردی نوێژ دەکەن، هەردوو پەرتووکی پیرۆزیان و تەواوی سرووتە ئایینییەکانیان بە کوردییە، کەچی ئێزیدی بە نەتەوەیەکی سەربەخۆ و جیا لە کوردیان دادەنێت؟

30. میرێللا گەلێتی، لە لاپەڕە (58)ی پەرتووکی (کوردو کوردستان لە نووسراوەکانی ئیتاڵیدا لەسەدەی سێزدەم – نۆزدەم (ز)دا، ئاماژەی بە نووسینێکی نووسەری ئیتاڵی (دۆمێنیکۆ سێستینی – Domenico Sestini)ی کردووە، کە نووسیوێتی: (ئێزیدییەکانیش لە ڕووی نەتەوایەتییەوە کوردن). نووسەرێکی تری ئیتاڵی بەناوی دۆمێنیکۆ سێستینی لە ڕووی نەتەوەییەوە ئێزیدییەکان بە کورد دادەنێت.

31. نووسەری هۆڵەندی مارتن ڤان برۆنیسینس، لە لاپەڕە (49)ی پەرتووکی (ئاغاو شێخو دەوڵەت)دا، سەبارەت بە ئێزیدییەکان نووسیوێتی: (ئێزیدییەکان پێدەچێت هەر موسڵمانیش نەبن. ئەم ئایینە تایبەتە بە کورد. ئێزیدییەکان بە کرمانجی دەدوێن). مارتن ڤان برۆنیسینس یەکێکە لە نووسەرە ناودارەکانی هۆڵەندی و چەند پەرتووکێکی مێژوویی گرنگی لەسەر پرس و ژیانی کورد نووسیوە، لە پەرتووکی ناوبراو لە سەرەوەدا باسی ئەوە دەکات کە ئێزیدییەکان بە کرمانجی دەدوێن، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە ئێزیدییەکان کوردن، چونکە کرمانجی یەکێکە لە شێوە زارەکانی کوردی.

32. (مارتن ڤان برۆنیسینس – Martin Van Brunessens)، له لاپەڕە (19)ی پەرتووکی (کوردو بنیاتنانی ئوممەت)دا، نووسیویێتی: (ئێزیدییەکان بە کوردی دەدوێن). کاتێک کە مارتن ڤان برۆنیسینس باسی ئەوە دەکات کە ئێزیدییەکان بە کوردی دەدوێن، مانای ئەوەیە کە کوردی زمانی دایک و زمانی فەرمی ئەوانە، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە ئێزیدییەکان کوردن.

33. تۆما بوای کوردناس و ڕۆژهەڵاتناسی فەرەنسی، لە لاپەڕە (207)ی پەرتووکی (ژیانی کوردەواری)دا، ئێزیدییەکان بە کورد ناودەبات و ژمارەیان بە (50) هەزار دادەنێت و، شوێنی ژیانیان بە دۆڵی شێخان و جیاکانی شەنگال دیاری دەکات). تۆما بوای کوردناسی فەرەنسی بێ هیچ دوو دڵییەک ئێزیدییەکان بە بەشێک لە نەتەوەی کورد دادەنێت.

34. فیلیپ کرینبروک و کریستییەن ئالیسۆن، لە لاپەڕە (145)ی پەرتووکی (کولتورو ناسنامەی کورد)دا، سەبارەت بە ئایینی کوردو لە بابەتێکدا بەناوی ئێزیدییەکان، نووسیویانە: (زۆرترین ژمارەی ئێزیدییەکان (کە 100 هەزار هەتا 250 هەزار کەس هەڵدەسەنگێندرێن) لە باکووری ئێراق (باشووری کوردستان) دەژین. مەڵبەندی سەرەکی ئێزیدییەکان (لە نێزیکی مەزاری شێخ عودەی) ئێستا لە ناوچەی پارێزراوی لە دۆڵی لالش لە باکووری موسڵ هەڵکەوتووە. هەموو کۆمەڵگاکانی ئێزیدی هەر لە کۆنەوە، بە زمانی کوردی کرمانجی قسەیان کردووە). ئەو دوو نووسەرە بیانییە پێیان وایە کە هەر لە کۆنەوە زمانی کوردی کرمانجی زمانی ئێزیدییەکان بووە، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە ئێزیدییەکان کوردی ڕەسەنن.

35. میخائیل سیمیۆنەڤیچ لازاریف، لە لاپەڕە (174)ی پەرتووکی (مێژووی کوردستان)دا، بە ئێزیدییەکان دەڵێ: (هەروەها کوردەکانی تر کە سەربە تایەفەکانی تر بوون وەک (ئێزیدییەکان و عەلەوییەکان) کە شوێن کەوتوانی ڕێبازە ئایینە جیاوازەکان تەنیا گوێڕایەلیان بۆ سەرکردەو شێخەکانی خۆیان هەبوو). میخائیل لازاریفی کوردناس و ڕۆژهەڵاتناسی ڕوسی (8.3.1930–9.3.2010)، کە چەندین پەرتووکی بەنرخی لەسەر پرسی ڕەوای کورد نووسیوە، ئێزیدییەکان لە ڕووی نەتەوەییەوە بە کورد دادەنێت.

36. دیڤید ماکداول، لە لاپەڕە (30)ی بەرگی یەکەمی پەرتووکی (مێژووی هاوچەرخی کورد)دا، سەبارەت بە ئایینی کورد نووسیویێتی: (یەکێکی دیکە لەو گرووپە گرنگانەی پێڕەو لە ئایینزایەکی تایبەتی و سەرنج ڕاکێش دەکەن ئێزیدییەکانن. ئەم خەڵکە کە کرمانجی زمانن، بەزۆری لە ڕۆژئاواو ڕۆژهەڵاتی موسڵ دەژین). دیڤید ماکداولی نووسەری ئەمریکی ئێزیدییەکان بە کرمانجی زمان دەزانێت، کە ئەمەش مانای کوردبوونی ئەوانە چونکە کرمانجی یەکێکە لە شێوە زارە سەرەکی و گرنگەکانی کوردی.

37. ئەلبێرت میخایلۆفیتچ مینتیشاشڤیلی، لە لاپەڕە (75)ی پەرتووکی (کورد کورتەی پێوەندیی کۆمەڵایەتی – ئابووریی، ڕۆشنبیریو گوزوران)دا نووسیویێتی: (ئەکادیمی ن. ر. مار ئەیسەلمێنێ کە ئێزیدیی ئایینێکی بتپەرستانەی کوردە). بەگوێرەی ئاماژەی ڕۆژهەڵاتناسی ڕوسی ئەلبێرت میخایلۆفیتچ مینتیشاشڤیلی، ن. ر. مار ئێزیدییەکان بە کورد دادەنێت.

38. ئەلبێرت میخایلۆفیتچ مینتیشاشڤیلی، لە لاپەڕە (57)ی پەرتووکی (العراق في سنوات الأنتداب البريطاني)دا نووسیویێتی: (زۆربەی ئێزیدییە کوردەکان لە چیای شەنگال نزیک لە موسڵ دەژین، بە پێچەوانەی قەزای شێخان کە بەتەنیا ئێزیدی تیادا نیشتەجێیە، کە لە چیای شەنگال کوردو عارەب دەژین شانبەشانی ئێزیدی. ئێزیدییەکان لە کوردەوە هاتوون). لێرەدا ڕۆژهەڵاتناسی ڕوسی ئەلبێرت میخایلۆفیتچ مینتیشاشڤیلی بۆچوونی خۆی سەبارەت بە ئێزیدییەکان دەردەبڕێ و بە کوردیان دادەنێت.

39. ئەلبێرت میخایلۆفیتچ مینتیشاشڤیلی، لە لاپەڕە (58)ی پەرتووکی (العراق في سنوات الأنتداب البريطاني)دا نووسیویێتی: (ن. أ. مان وای بۆ دەچێت کە ئێزیدی ئاینێکی تایبەت بە کوردە، کە کوردەکان ئەو ئایینەیان هەبووە بەر لە ئیسلام بوونیان). بەگوێرەی ئاماژەی ئەلبێرت میخایلۆفیتچ مینتیشاشڤیلی، ن. أ. مان ئێزیدی بە

ئایینێکی تایبەت بە کوردەکان دادەنێت و پێشیوایە کە تەواوی کوردەکان ئایینی ئێزیدییان هەبووە بەر لە هاتنی ئیسلام، کەواتە کورد ئێزیدی بووینەو ئێزیدییەکانیش کوردن.

40. گۆدفری رۆلليس درایڤەر، لەوتارێکیدا لەژێرناوی (ئایینی کورد) کە لە لاپەڕەکانی (93–117)ی پەرتووکی (درایڤەرو کورد کۆمەڵەی پێنج وتار)دا، لە چەندین شوێنی جیاجیادا ئێزیدییەکانی بە کورد داناوە. لێکۆڵەرو رۆژهەڵاتناسی ئینگلستانی درایڤەر، ئێزیدییەکانی بە بەشێک لە کورد داناوە.

41. پرۆفیسۆر دکتۆر جویس بلۆ، لە لاپەرە (21)ی پەرتووکی (دۆزی کورد لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی‌و سۆسیۆلۆجی)دا نووسیوێتی: (هەندێ لە لێکۆڵەرەوان بڕوایان وایە کە ئایینەکانی ئێزیدی و نەستوری لەناو کوردەکاندا سەریان هەڵداوە). پرۆفیسۆری بەلجیکی دکتۆر جویس بلۆ کە پەرتووکێکی لەسەر پرسی کورد نووسیوە، ئایینی ئێزیدی بە هەڵقوڵاوی نێو هەناوی کۆمەڵگای کوردی دادەنێت، کەواتە ئەویش ئێزیدییەکان بە بەشێک لە نەتەوەی کورد دەزانێت.

42. هۆلمس فۆنی مۆلتەکە، لە یاداشتەکانی خۆیدا لەژێر ناوی (سوپا سالارو سەرفەرماندەی ئەڵمان فیلد مارشاڵ هۆلمس فۆنی مۆلتەکە)دا، کە لە گۆڤاری (رسملی تأريخ مەجموعەسی، ئەنقەرە)دا بڵاوکراوەتەوەو، ئەحمەد خواجە وەریگێڕاوە بۆ کوردی، لە بەرگی سێیەمی (چیم دی)دا لە لاپەڕەکانی (129–187)دا بڵاویکردۆتەوە، لە لاپەڕە (140)دا مۆلتەکە سەبارەت بە ئێزیدییەکان نووسیوێتی: (لەلایەن فەرماندەیەکی تورکەوە دوای سێ مانگ ئابلوقەدان و شەڕکردنی دانیشتوانی (جەزیرە)، توانیبووی شارەکە داگیربکات و سەرجەم نێرینەکانی بەشیر لەتوپەت کردن و کوشتنی، تەنیا لەبەرئەوەی گوایا ئێزیدین و شەیتان پەرستن)، هەر بەم ناوەوە خانوەکانیشیان بەپێوە نەهێشتوون کەچی هەمووشیان کوردن، یان کورد بوون). ئەفسەری پایەبەرزی ئەڵمانی هۆلمس فۆنی مۆلتەکە، کە لە نزیکەوە لەگەڵ کوردەکان رەفتاری کردووە و شارەزایی زۆری هەبووە سەبارەت بە کورد، ئێزیدییەکان بە کورد ناودەبات.

43. محەمەد ئەمین زەکی، باسی ئەوەیکردووە کە دکتۆر فریچ لە لاپەڕە (7)ی پەرتووکی (کوردلەر)دا نووسیوێتی: (لەناو عەشایەری کوردا گەلێ رێبازی وەکو ئێزیدی، قزڵباش ... هتد هەیە). ئەوەی کە دکتۆر فریچ نووسیوێتی، مانای کوردبوونی ئێزیدییەکان دەگەیەنێت، چونکە ناوبراو ئێزیدی بە رێبازێکی کوردی دادەنێت.

44. دکتۆر سەعدی عوسمان هەروتی، لە لاپەڕە (19)ی پەرتووکی (سنووری خوارووی کوردستانی باشوور لە سەدەی نۆزدەهەمدا)، نووسیوێتی: (ئەفسەرو سیاسەتمەداری ئینگلیزی مارک سایکس (1879–1919) لە پەرتووکەکەی خۆیدا لەمەڕ هۆزە کوردەکان لە کۆتاییەکانی سەدەی نۆزدەهەم کە دێتە سەر باسی هۆزەکانی ناوچەی شەنگال دەنووسێت: کۆمەڵە گەورەکەی ئێزیدییەکان... وە یەکێتییە هۆزایەتییەکەی شەنگال هەموویان کوردن – سەرچاوە: القبائل الكوردية في الأمبراتورية العثمانية، ترجمة دكتۆر هەوراز سوار عەلی، تقديم ومراجعة: د. عەبدولفەتاح عەلی یەحیا، دهۆک 2002، ل64). ئەفسەرو سیاسەتمەداری ئینگلیزی مارک سایکس، زۆر راشکاوانە و بێ هیچ دوو دڵییەک ئێزیدییەکان بە کورد دادەنێت.

45. دکتۆر سەعدی عوسمان هەروتی، لە لاپەرە (19)ی پەرتووکی (سنووری خوارووی کوردستانی باشوور لە سەدەی نۆزدەهەمدا)، نووسیوێتی: (گەڕیدەی فارسی (أبى طالب خان) کاتێک لە ساڵی (1803)دا لە شەنگال نزیک دەبێتەوە دەڵێ: خەڵکی ئێرە بەگشتی پێیان دەگوترێت کوردی ئێزیدی – سەرچاوە: رحلة أبێ طالب خان الى أورپة سنة 1231هجري/1799ميلادي، ترجمة د. مستەفا جەواد، مطبعة الايمان، بغداد (بدون تأريخ)، ل353). گەڕیدەی فارسی ئەبی تاڵیب خان، باسی ئەوە دەکات کە خەڵکی بە دانیشتوانی شەنگال دەڵێن کوردی ئێزیدی، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە ئێزیدییەکان لە رووی نەتەوەییەوە کوردن، بەڵام لە رووی ئایینەوە جیاوازن لە کوردی موسڵمان.

46. دکتۆر سەعدی عوسمان هەروتی، لە لاپەڕە (25)ی پەرتووکی (سنووری خوارووی کوردستانی باشوور لە سەدەی نۆزدەهەمدا)، نووسیوێتی: (دەبێ لەسەدەی نۆزدەهەم دێهاتی کورد بەتایبەتی کوردە ئێزیدییەکان تا

کەناری رۆژهەڵاتی دیجلەی نزیک موسڵ هاتبن، چونکە (ئۆلیڤیێ) لە کۆتاییەکانی سەدەی هەژدە کاتێک لە موسڵ بوو ئاماژەی بەوە کرد کە کوردە ئێزیدییەکان لە رۆژهەڵاتی دیجلە ئاکنجین – سەرچاوە: رحلة أوليڤيية الى العراق 1794–1796، ت: يوسف حبي، مطبعة المجمع العلمي العراقي، بغداد 1988، ل44). بەگوێرەی ئاماژەی دکتۆر سەعدی هەروتی، گەڕیدەی فەرەنسی (أ. ج. ئۆلیڤیێ) کە لە سەدەی هەژدە سەردانی شاری موسڵی کردووە، ئێزیدییەکانی بە کورد داناوە.

47. کۆلۆنێل جێرالد ئیڤیلیون لیچمەن فەرمانداری سیاسی شاری موسڵ، لە راپۆرتێکی خۆیدا کە لە رێکەوتی (22.1.1919)دا سەبارەت بە بیروبۆچوونی دانیشتوانی ویلایەتی موسڵ و لەنێویاندا کوردە نیشتەجێکانی ئەو ویلایەتە، ناوبراو لە راپۆرتەکەیدا ئاماژەی بەوە کردووە کە کوردەکان دوو لەسەر سێی دانیشتوانی ویلایەتی موسڵ پێکدەهێنن، کە کوردی موسڵمان و کوردی ئێزیدیین لە چیای شەنگال). سەرهەنگ جێرالد ئیڤیلیون لیچمەن، لە ماوەی نێوان (1880–12.8.1920)دا ژیاوە، لە رێکەوتی (7.11.1918)دا کرا بە فەرمانڕەوای سەربازی شاری موسڵ، دواتر لە رێکەوتی (12.8.1920)دا بە بریندارى، بە شمشێری دەستی شێخ زاری سەرۆک و شێخی خێڵی زەوابع لە نێوان بەغداو فەلوجە سەر بڕدرا، لە رووی نەتەوەییەوە ئێزیدییەکان بە کورد دادەنێت، بەڵام لە رووی ئایینەوە ئاماژە بە کوردی ئێزیدی و کوردی موسڵمان دەکات.

48. حازم هاجانی، لە لاپەڕە (226)ی پەرتووکی (صفحات من تأريخ الكورد و كوردستان)دا، بەپشتبەستن بە لاپەڕەکانی (114–115)ی پەرتووکی (ژیانی کورد/مع الكورد)ی مێژوونووس و رۆژهەڵاتناسی بەناوبانگی فەرەنسی (تۆما بوا) کە نووسیوێتی: (ئێزیدییەکان بەتەواوی کوردن). تۆما بوای فەرەنسی پەرتووکەکەی ناوی (ژیانی کوردەواری)یە، بێ هیچ گومانێک و بە دڵنیاییەکی زۆرەوە ئێزیدییەکان بە کورد دادەنێت.

49. پرۆفیسۆر دکتۆر خەلیل ئیسماعیل محەمەد، لە لاپەڕە (42)ی پەرتووکی (إقليم كوردستان العراق دراسات)دا، بەپشتبەستن بە پەرتووکی (دەبلیو. ئەی. ویگرام، مهد البشرية الحياة في الشرق كوردستان، وەرگێڕانی جەرجیس فەتحوڵڵا)دا، کە ویگرام نووسیوێتی: (لە ئینسکلۆپیدیای بەریتانیدا هاتووە کە ئێزیدییەکان تایەفەیەکی کوردین و زاراوەیەکی کوردی تایبەت بەخۆیان هەیە). جووتە برای ئسکۆتلەندی دەبلیو. ئەی. ویگرام و ئەدگار تی. ئەی. ویگرام نووسەری پەرتووکی ناوبراون لەسەرەوەدا، کە لە سەرەتای سەدەی بیستەمدا ئەو پەرتووکەیان نووسیوە، ئەوانیش ئێزیدییەکان بە بەشێک لە کورد دەزانن.

50. ئەفسەرو سیاسەتمەداری فارسی حەسەن ئەرفەع، لە لاپەڕە (14)ی پەرتووکی (کوردەکان لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی‌و یاسایی)دا، نووسیوێتی: (لە رووی ئایینەوە جگە لە نزیکەی پەنجا هەزار خێزانی ئێزیدی، زۆربەی هەرە زۆری کوردان سوننی و سەربە ئایینزای شافعین). حەسەن ئەرفەع، ئێزیدییەکان لە رووی نەتەوەییەوە بە کورد دادەنێت، بەڵام بە هەڵگری دوو ئایینی جیاوازی ئێزیدی و موسڵمان.

51. گەڕیدەی فارسی محەمەد بن ئەحمەد الحوسەینی ئەلمەنشی ئەلبەغدادی، لە لاپەڕە (122)ی پەرتووکی (رحلة المنشي البغدادي)دا، سەبارەت بە دانیشتوانی گوندی حوسێن کفتی، نووسیوێتی: (لە هەولێرە پێنج فەسەخ (30 کیلۆمەتر) دوورە. دوو گوندن کە هەر یەکێکیان دەکەوێتە لایەکی زێی بچووک (زێی بادیانان)و داسنیانی پێ دەڵێن. دانیشتوانی ئەو دوو گوندە کوردی ئێزیدیین). گەڕیدەی ناوداری فارسی ئەلمەنشی ئەلبەغدادی زۆر بە روونی باسی کوردێتیی ئێزیدییەکانمان بۆ دەکاتن.

52. نادر ئینتیسار، لە لاپەڕەکانی (13–14)ی پەرتووکی (ئیتنۆ نەتەوایەتی کوردی)دا، سەبارەت بە پێکهاتەی ئایینی کۆمەڵگای کوردەواری نووسیوێتی: (بێجگە لەو پەنجا هەزار ئێزیدییە، چەند هەزار کریستان و زەردەشتی و دووبەرە خێزانی جولەکەش لە شاری سنەی ئێراندا هەن). کاتێک کە نووسەری فارسی نادر ئینتیسار باسی پێکهاتەی ئایینی کوردی دەکات، کوردەکان لە رووی ئایینەوە دابەش دەکات بەسەر موسڵمان، ئێزیدی، کریستان، زەردەشتی و جوولەکە، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە لە رووی نەتەوایەتییەوە ئێزیدییەکان کوردی رەسەنن.

53. خەسرەو گۆران، لە لاپەڕە (153)ی پەرتووکی (کورد لە پارێزگای موسڵ)دا، باسی گەڕیدەی عارەب (ئیبن بەتووتە) دەکات کە لە یاداشتەکانیدا لە ساڵی (1334)ی زایینی نووسیوێتی دەڵێت: (پاشان بەرەو شارێکی مێژوویی کوردنشین بەڕێکەوتین، کە شەنگالە). ئیبن بەتووتەی گەڕیدە و مێژوونووسی ناوداری عارەب، کە لە ساڵانی (1303-1377ز ژیاوە)و لە ساڵی (729ک/1328ز)دا هاتۆتە موسڵ و دوای نزیکە شەش ساڵێک یاداشتەکانی خۆی نووسیوەتەوە، دانیشتوانی شاری شەنگال بە کورد دادەنێت، لای هەمووبمان ئاشکرایە کە دانیشتوانی شەنگال بە تەواوی لەو کاتیدا واتە لە سەدەی چواردەمدا ئێزیدیی بووینە، بەمەش بۆمان دەردەکەوێت کە ئێزیدیی کوردن. هەروەها ئیبن بەتووتەی عارەب لەو ساڵەی کە هاتۆتە موسڵ، باسی ئەوە دەکات کە دانیشتوانی شاری موسڵ بە زمانێک دەدوان کە عارەبی نەبووە! گومانیش لەوەدا نییە، کە ئەو زمانەی ئیبن بەتوتە تێی نەگەیشتووە و بەمشێوەیەی سەرەوە ئاماژەی پێکردووە کە عارەبی نەبووە، سەدا سەد کوردی بووە، چونکە هەر کوردەکان بووینە شاری موسڵ-یان دروست کردووە.
54. دکتۆر حامد مەحمود عیسا، لە لاپەڕە (11+12)ی پەرتووکی (المشكلة الكوردية في الشرق الأوسط)دا نووسیوێتی: (گرنگترین هۆزە کوردەکانی ئێراق بریتیین لە: هەماوەند، جاف، بارزان، بەرزنجی، شێروانی، برادۆست، بابان، هەرکی، تاڵەبانی، پشدەری، ئێزیدیی، دولۆ، سوورچی، باجەلان و شەمزینان). ناوهێنانی ئێزیدیی وەکو هۆزێک لە هۆزە کوردییەکان، ئەوە دەردەخات کە ئێزیدیی کوردی رەسەنن.
55. مستەر ستیڤن هێمیسلی لۆنگریگ، لە لاپەڕە (30)ی بەشی یەکەمی پەرتووکی (العراق الحديث من سنة 1900 الى سنة 1950)دا دەڵێت: (ئێزیدییەکان بەشداری کوردەکانن لە بنەچەی رەگەزییان و بەتەواوی لە کوردەکان دەچن لە رووی ئاکار و شێوازی ژیانیاندا). ستیڤن هێمیسلی لۆنگریگ کە ئەفسەرێکی رامیاری بە پلەی (کاپتن)و پشکێنەری بەڕێوەبەرێتی لە حکومەتی ئێراقدا بووە، ئێزیدی و کورد دەگەڕێنێتەوە سەر یەک بنەچەکەی رەگەزی، ئەمەش ئەوەمان بۆ دەردەخات کە ئەو ئێزیدییەکان بە کورد دادەنێت.

بەدرێژایی تەمەنی حکومەتی ئێراق، عارەبی رەگەزپەرستی دەسەڵاتدار هەردەم لە هەوڵی ئەوەدا بووینە، بە دوو ئاراستە کورد و کوردستان بەعارەب بکەن. لەلایەک هەوڵیان داوە شوێنە ستراتیژی و خاکە دەوڵەمەند بە نەوت و کانزاکانی تری ژێر زەوی لە باشووری کوردستان بەعارەب بکەن و، بەزۆر دانیشتوانە کوردە رەسەنەکەی راگوێزن و عارەبی هاردەو داگیرکەر لە شوێنی کوردە دەرکراوەکان نیشتەجێ بکەن. ئاراستەی دووەمیشیان ئەوەیە کە حکومەتی داگیرکەری ئێراقی سەرەڕای بەعارەبکردنی خاکی کورد لە باشووری کوردستاندا، بە بەردەوامی لە هەوڵی بەعارەبکردنی مرۆڤی کورد بووە لە رێگەی هەوڵی تۆمارکردنی چەندین هۆزو تیرەی کوردی رەسەنی وەکو (ئێزیدی، شەبەک، کاکەیی، گەڕگەڕیی و هتد .....). جێبەجێکردنی ئاراستەی دووەمی عارەبی رەگەزپەرستی ئێراقی سەبارەت بە بەعارەبکردنی مرۆڤی کورد، تەواوکەری ئاراستەی یەکەمە و لەپێناوی کەمکردنەوەی ژمارە و رێژەی کوردە لە هەر سێ شارە گرنگەکانی (موسڵ، کەرکوک و دیالە) کە بەشێکن لە باشووری کوردستان. بەتەنیا ژمارەی کوردی ئێزیدی لەناو شارو لە پارێزگای موسڵ-دا نزیکەی (800) هەزار کەسێک دەبێت – سەرچاوە: (راپۆرتی هیومەن رایتس وۆتچ، العراق: على أرضية هشة العنف ضد الأقليات في المناطق المتنازع عليها في محافظة نينوى، حوادث قتل الأزيديين، ئۆکتۆبەری ساڵی (2009)، ل31)، دابڕینی (800) هەزار ئێزیدییەک لە کورد لە ژمارەی دانیشتوانی پارێزگای موسڵ بەتەنیا، کاریگەرییەکی یەکجار زۆری دەبێت لە یەکلایی کردنەوەی خاوەندارێتی شار و پارێزگای موسڵ لە بەرژەوەندی هەریەک لە کوردو عارەب، ئەوە جگە لەوەی کە عارەبەکان دەیانەوێت زۆرتر لە (500) هەزار کوردێکی شەبەک لە کورد جیاکەنەوە و بەعارەب تۆماریان بکەن، کە بەلای کەمەوە تەنیا ئێزیدی و شەبەک پێکەوە ژمارەیان نزیکەی یەک ملیۆن و سێ سەد هەزار کەسێک دەبێ، کە نزیکەی (35%)ی رێژەی دانیشتوانی پارێزگای موسڵ پێکدەهێنن، ئەمە جگە لە هۆز و تیرەکانی تری کورد لەو شار و پارێزگایەدا.

سەرچاوەکانی بەشی دووەم:

18. جەرجیس فەتحوڵڵا، وریابوونەوەی کورد مێژوویێکی سیاسی 1900-1925، وەرگێرانی حەسەن جاف، بەرگی دووەم، چاپی یەکەم، دەزگای توێژینەوەو بڵاوکردنەوەی موکریانی، چاپخانەی خانی دهۆک – باشووری کوردستان 2009.

19. میرێللا گەلێتی، کوردو کوردستان لە نووسراوەکانی ئیتاڵیدا لەسەدەی سێزدەم – نۆزدەم (ز)دا، وەرگێرانی دکتۆر جاسم تۆفیق خۆشناو، پیاچوونەوەی سەلاح ڕێبوار، چاپی یەکەم، ستۆکهۆڵم – سوید 2000.

20. مارتن ڤان برۆنەسن، ئاغاو شێخو دەوڵەت، کوردۆ لە ئەڵمانییەوە کردوویە بە کوردی، زنجیرەی پەرتووکی دەزگای چاپو پەخشی سەردەم، پەرتووکخانەی سلێمانی چاپی سێیەمی کردووە، بەرگی یەکەم، چاپخانە ئۆفسێتی روون 1999.

21. مارتن ڤان برۆنیسینس، کوردو بنیاتنانی ئوممەت، وەرگێرانی بۆ عارەبی فالح عەبدولجەبار، وەرگێرانی بۆ کوردی

22. محەمەد مشیر، چاپی یەکەم، دەزگای توێژینەوەو بڵاوکردنەوەی موکریانی، چاپخانەی خانی – دهۆک – باشووری کوردستان 2007، ل19).

23. تۆما بوا، ژیانی کوردەواری، وەرگێرانی لە فەرەنسییەوە بۆ عارەبی ئاواز زەنگەنە، وەرگێرانی بۆ کوردی حەمەسەعید حەمەکەریم، لە بەڕێوەبەرێتی چاپخانەی زانکۆی سلێمانی چاپکراوە 1980.

24. فیلیپ کرینبروک و کریستییەن ئالیسۆن، کولتورو ناسنامەی کورد، وەرگێرانی لە ئینگلیزییەوە وریا رەحمانی، پێداچوونەوە ئاسۆ کەریم، دەزگای توێژینەوەو بڵاوکردنەوەی موکریانی، چاپی یەکەم، چاپخانەی خانی (دهۆک) – باشووری کوردستان 2008. لە ماڵپەڕی موکریانی وەرگیراوە.

25. میخائیل سیمیۆنەڤیچ لازاریف، مێژووی کوردستان، وەرگێرانی لە رووسییەوە حاجی عەبدی، وەرگێرانی بۆ کوردی وشیار عەبدوڵڵا سەنگاوی، چاپخانەی رۆژهەڵات، باشووری کوردستان – هەولێر 2008.

26. دیڤید ماکداول، مێژووی هاوچەرخی کورد، بەرگی یەکەم، وەرگێرانی ئەبوبەکر خۆشناو، چاپخانەی روون، باشووری کوردستان – سلێمانی 2002.

27. ئەلبێرت میخایلۆفیتچ مینتیشاشڤیلی، کورد کورتەی پێوەندیی کۆمەڵایەتی – ئابووریی، رۆشنبیریو گوزوران، لە رووسییەوە وەرگێرانو پێشەکیو پەراوێزی دکتۆرو پرۆفیسۆر: عیزەدین مستەفا رەسوڵ، لەچاپکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری سلێمانی، ئۆفسێتی فەرهەنگ، باشووری کوردستان – سلێمانی 1999.

28. ئەلبێرت میخایلۆفیتچ مینتیشاشڤیلی، العراق في سنوات الأنتداب البريطاني، ترجمة الدكتور هاشم صالح التكريتي، مديرية مطبعة جامعة بغداد 1978.

29. گۆدفری رۆللیس درایڤەر، درایڤەرو کورد کۆمەڵەی پێنج وتار، وەرگێرانی ئەنوەری سوڵتانی، لەبڵاوکراوەکانی بنکەی ژین، چاپخانەی شڤان، باشووری کوردستان – سلێمانی 2005.

30. پرۆفیسۆری دکتۆر جویس بلۆ، دۆزی کورد لێکۆڵینەوەیەکی مێژووییو سۆسیۆلۆجی، وەرگێرانی لە فارسییەوە کارزان محەمەد، دەزگای چاپو پەخشی سەردەم، سلێمانی – باشووری کوردستان 2004.

31. ئەحمەد خواجە، چیم دی، بەرگی سێیەم، لە بڵاوکراوەکانی پەرتووکخانەی سلێمانی، باشووری کوردستان – سلێمانی 1970).

32. محەمەد ئەمین زەکی، کورتەیەکی مێژووی کوردو کوردستان، زنجیرە پەرتووکی دەزگای چاپو پەخشی سەردەم، چاپو ئۆفیسی دەزگای سەردەم، 2000، ل27).

33. دکتۆر سەعدی عوسمان هەروتی، سنووری خوارووی کوردستانی باشوور لەسەدەی نۆزدەهەمدا، دەزگای توێژینەوەو بڵاوکردنەوەی موکریانی، چاپی یەکەم، چاپخانەی خانی (دهۆک)، باشووری کوردستان 2007.

34. دکتۆرە سروە ئەسعەد سابیر، کوردستان من بداية الحرب العالمية الى نهاية مشكلة الموصل 1914–1926، الطبعة الاولى، مطبعة وزارة التربية مؤسسة موكرياني للطباعة والنشر، جنوب كوردستان – هەولێر 2001، ل90.
35. حازم هاجانی، لە لاپەڕە (226)ی پەرتووکی (صفحات من تأريخ الكورد و كوردستان، مؤسسة موكرياني للطباعة والنشر، الطبعة الاولى، جنوب كوردستان – هەولێر 2002.
36. دکتۆر خەلیل ئیسماعیل محەمەد، أقليم كوردستان العراق دراسات في التكوين القومي للسكان، الطبعة الثالثة، جنوب كوردستان – هەولێر 1999.
37. حەسەن ئەرفەع، کوردەکان لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی‌و یاسایی، وەرگێرانی سەردار محەمەد، لەبڵاوکراوەکانی دەزگای چاپو پەخشی سەردەم، چاپی یەکەم، سلێمانی – باشووری کوردستان 2001.
38. محەمەد بن ئەحمەد الحوسەینی ئەلمەنشی ئەلبەغدادی، رحلة المنشي البغدادي، ترجمة عەباس ئەلعەزاوی، الطبعة الاولى لشركة دار الوراق للنشر المحدودة، بيروت 2008).
39. نادر ئینتیسار، ئیتنۆ نەتەوایەتی کوردی، وەرگێڕانی بۆ کوردی عەتا قەرەداخی، چاپی یەکەم، چاپخانەی قانع، سلێمانی – باشووری کوردستان 2003.
40. خەسرەو گۆران، کورد لە پارێزگای موسڵ، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر – باشووری کوردستان.
41. دکتۆر حامد مەحمود عیسا، المشكلة الكوردية في الشرق الأوسط، مطبعة أطلس، مكتبة مەدبولی، القاهرة – مصر 1992.
42. ستیڤن هێمیسلی لۆنگریگ، العراق الحديث من سنة 1900 الى سنة 1950، الجزء الأول، ترجمة وتعليق سەليم تەها ئەلتكریتی، الطبعة الاولى، طبع بمطبعة حسام، الفجر للنشر والتوزيع، بغداد – العراق 1988.

تێبینی: بەشی دووەمی ئەم ووتارە لە رۆژنامەی کوردستانی نوێ، ژمارە (5284)، رۆژی دووشەممە، ریکەوتی (20.9.2010)، لاپەڕەکانی (16–17)دا بڵاوکراوەتەوە، بەڵام ئەوەیان فراوانتر کراوە.